

Osmanlı Hakimiyetindeki Tunus'a Endülüs Müslümanlarının (Müdeccenler-Moriskolar) Göçleri (XVI.-XVII. Asırlar)

The Immigration of the Muslims of al-Andalus (Mudejares-Moriscos) to Tunis under Ottoman Rule (XVI-XVIIth Centuries)

Feridun Bilgin¹

Özet

Endülüs Müslümanlarının (Müdeccenler) göçleriyle (XVI.-XVII. asırlar) birlikte Tunus'ta sosyal, kültürel, ekonomik, tarım, sanat ve bilim alanında adeta bir devrim yaşanmıştır. Tarımda sulama kanallarının kullanılması, kökeni Amerika olan domates ve patates gibi yeni bir çok bitkinin yetiştirilmesi, Endülüs mimari tarzıyla inşa edilen evler ve saraylar, Endülüs ilminin okutulduğu medreseler ve Tunus'un Kuzey Afrika'nın entelektüel ve ilmi başkenti haline gelmesi bu devrimin önemli göstergeleri arasında yer alır. Şayet Müdeccenler olmasaydı, Tunus halkı yüzyıllar boyunca "bedevi" bir toplum olarak kalmaya devam edecekti. Bu hususu Tunus'lu bir şair: "Sizinle ihya olur yerleştiğiniz her yer, siz susuz araziye düşen yağmur gibisiniz! İnsanlar sizde ancak güzellik görür, çünkü siz insanların başındaki göz gibisiniz!" sözleriyle dile getirmiştir. Osmanlı yöneticileri, Tunus'a Endülüs göçmenlerinin gelmesini teşvik amacıyla, onları her türlü vergiden bir süreliğine muaf tutarak yerleşecekleri ve tarımsal faaliyette bulunacakları araziler tahsis etmiş ve Endülüs ilim ve irfanının Tunus'ta yeniden filizlenip kök salmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Tunus, İspanya, Sürgün, Moriskolar, Endülüs Medeniyeti, Osmanlı Devleti.

¹ Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi feridunb@gmail.com

Abstract

The immigration of the Muslims of al-Andalus (Mudejares, Moriscos) caused Tunis to experience a virtual revolution as regards society, culture, economy, agriculture, art and science. Many cities and palaces were rebuilt in an Andalusian architectural style previously unseen in North Africa, the madrasas taught Andalusian science, irrigation came to be used in agriculture, many originally American plants such as maize and tomatoes came to be cultivated, and Tunis became the intellectual and scientific capital of North Africa. If it had not been for the immigrants from al-Andalus Tunis would have continued for centuries as a “bedouin” society. As a matter of fact a Tunesian poet indicated how important the immigrants were for the welfare of Tunis when he said: “With you each place you settle in is revived, you are like rain that falls on a waterless field! People see in you only good things because you are like the eye in the head of a man”. The Ottoman governors in Tunis had not encouraged and supported the immigrants from al-Andalus to the extent of giving them immunity from taxes and had allocated to lands for agricultural production and had been effective in re-sprouting science and knowledge of al-Andalus to take root in Tunis.

Keywords: Tunisia, Spain, Exile, Moorish, Al-Andalus Civilization, Ottoman State.

Giriş

Tarik b. Ziyad'ın 711 yılında İspanya topraklarına ayak basmasıyla Avrupa ve İslâm tarihi içerisinde kendine mahsus özellikleriyle, yaklaşık sekiz asır süren “Endülüs Tarihi” dönemi başlamıştır. Bu dönem, gökten inen “rahmet yağmurlarına” benzetilen İspanya fatihleri tarafından başlatılmış ve İspanya “Endülüs” haline getirilmiştir. Yüzyıllarca barışın, adaletin ve ilmin menbaı olan Endülüs toprakları, taht kavgaları ve dahili sorunlar nedeniyle eski ihtişamını giderek kaybetmeye başlayınca, Endülüs İslâm topraklarını çevrelemiş olan Hıristiyan krallıkların etki alanları genişlemiş, başlatmış oldukları “Reconquista (Endülüs’ü yeniden ele geçirme)”² hareketi sürecinde İspanya’daki bir çok İslâm beldesi işgal edilmiştir. Tuleytula’nın³ (Toledo) 1085’de (Boronat y Barrachina, 1992: 34) ve Sarakusta’nın (Zaragoza) 1118 yılındaki işgali Endülüs İslâm şehirleri için yaprak dökümününün başlangıcını teşkil etmiştir. Bu işgaller sebebiyle Endülüs Müslümanlarının bir kısmı asırlardır yaşadıkları toprakları terk edip Fas, Tunus ve Cezâyir’e göç etmek zorunda kalmıştır (Epalza, 1996: 39).

XIII. asır, İspanya’da Hıristiyan işgallerinin hız kazandığı bir asır olmuştur; yüzyıllarca Endülüs’e başkentlik yapmış olan Kurtuba (Cordova) ve İşbîliye (Sevilla) ile Belensiye (Valencia), Mürciye (Murcia), Valle de Guadaquivir ve Elgarb (Algarve) gibi İslâm beldeleri işgal edilmiştir. Bu işgallerden sonra, Hıristiyan hâkimiyetinde yaşamak istemeyen binlerce Endülüs Müslümanı, Tunus, Fas, Tremesen ve bu sırada henüz işgal edilmemiş olan Endülüs İslâm toprağı Gırnata’ya (Granada) göç etmiştir (Epalza, 1992: 263). Bu sırada Tunus’a gelen Müdeccenler Hafsi Sultan Ebû Zekeriyya (öl.1249) tarafından başta kıyı bölgeleri olmak üzere ülkenin farklı noktalarına yerleştirilmiş, İspanya kıyılarına göçmenlerin taşınması için bir donanma göndermiştir (Bahri, 2009: 268).

² Kaybedilen yerleri “geri alma, yeniden ele geçirme ve istirdat” anlamında İspanyolca bir kelime olan Reconquista, kavram olarak Müslümanlar’ın Endülüs’ü fethetmelerinden sonra, 8 asır boyunca Hıristiyan Krallıklar’ın İspanya’yı Müslümanlar’ın elinden geri almayı hedefleyen, Hıristiyan İspanya’nın “megali idea” sı olan hareketin adıdır. Reconquista hareketi ve evreleri hakkında geniş bilgi için bk. Lütfi Şeyban (2003), Reconquista, Endülüs’te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri, İz Yayınları, İstanbul, s.75-93.

³ Makalemizde kullanılan Endülüs coğrafyasına ait İspanyolca yer adlarının Arapça okunuşları, Endülüs tarihi ve medeniyeti çalışmalarıyla tanınan Lütfi Şeyban’ın “Endülüs Coğrafyası ve Yer Adları” isimli makalesinden alınmıştır. Sözkonu makale için bk. <http://www.endulus.net/anasayfa.html>.

XV. Asırda Endülüs'ten Kuzey Afrika'ya yeni bir göç dalgası başlamıştır. Bu göçün sebebi, Endülüs Müslümanlarının son sığınağı olan Gırnata'nın 1492'de işgal edilerek (Boronat y Barrachina, 1992: 102) Müslümanların İspanya'daki siyâsî hâkimiyetlerine tamamen son verilmesi olmuştur. İşgalden kısa bir süre sonra İspanyol yöneticileri Reconquista'nın dinî/kültürel safhasını (Boronat y Barrachina, 1992: 108) tamamlamak amacıyla “Katolik dini” dışında -Hıristiyan olan Protestanlar da dahil olmak üzere- hiçbir inanca hayat hakkı tanımayacaklarını ilân etmişlerdir. Bu amaçla, öncelikle yüzbinlerce Yahudi İspanya dışına sürgün edilmiştir (Boronat y Barrachina, 1992: 104-105; Lea, 2006: 28).

Yahudiler'in ülke dışına sürgün edilmesinden sonra Hıristiyan olma ya da ülkeyi terk etme seçenekleriyle yüzyüze bırakılan Endülüs Müslümanları'nın (Müdeccenler-Moriskolar)⁴ ahlakî ve insanî ilkelerden yoksun olarak başlayan bu yeni sürece karşı üç farklı tepkileri söz konusu olmuştur. Bir kısmı dıştan Hıristiyan görünerek “takiyye” yapmış, bir kısmı baskılara karşı bir çok yerde isyana kalkışmış, bir kısmı da Müslümanların idaresindeki topraklara hicret etmiştir. Hicret edilen yerler arasında bulunan Tunus'a gelen göçmenler, başkent Tunus (XIII. asırdan beri başkent olarak kullanılıyordu) (Epalza, 1992: 263) başta olmak üzere Sfax, Gabes ve Susa gibi şehirlere yerleşmişlerdir (Bahri, 2009: 268).

4 Müdeccen, “Bir yerde ikamet edip oraya alışan kimse” anlamında Arapça bir isimdir. İspanyolca karşılığı ise “yerlerinde kalmalarına izin verilenler, bu sebeple vergi verenler” anlamındaki Mudejar'dır. Bilhassa, Tuleytula'nın 1085 yılındaki işgalinde sonra Hıristiyanların hakimiyetine geçen Endülüs şehirlerindeki Müslümanlar bu isimle anılmaya başlanmıştır. Gırnata'nın işgal edilmesinden sonra ise İspanya'da kalan Müslümanların zelil, güçsüz ve zayıf olduklarını vurgulamak amacıyla “Morisco” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla; Müdeccenler vergi vermek koşuluyla inanç ve yaşam tarzlarını Hıristiyanların hâkimiyetinde muhafaza ederken, Moriskolar ise zorla vaftiz edilmiş ve bu nedenle Müslümanlıklarını gizleyip “takiyye” yapmak zorunda bırakılmışlardır. Geniş bilgi için bk. Miguel A. Ladero Quesada (1989), Los Mudejares de Castilla, Granada, s.13-49; Mikel de Epalza (1992), Los moriscos antes y después de la expulsión, Editorial Mapfre, Madrid.; <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra> (12 Eylül 2008), s.6; Lütfi Şeyban (2006), Mudajeres ve Sefaredes, İz Yayınları, İstanbul, s.118-119; E. Lévi-Provençal (2008), “Moors” Encyclopaedia of Islam. (Ed.) P. Bearman , Th. Bianquis, C. E. Bosworth , E. van Donzel and W. P. Heinrichs, Brill, VII, 235-236; Mehmet Özdemir (2012), Endülüs Müslümanları (Siyasî Tarih), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 267-273, 281-284. Makalemizde, Tunus'a göç eden Endülüs Müslümanları için daha çok “Müdeccen” ismi kullanılacaktır.

XVI. asırdaki göçler, Müdeccenler'in "son kurtuluş hamlesi" olarak kabul edilen Gırnata İsyânının (1568-1570) (Bilgin, 2010: 108-146) bastırılmasından sonra olmuştur. Bu sırada Tunus'a çok az sayıda Müdeccen gelmiş, göç edenlerin büyük bir kısmı da buradan Cezâyir ve Fas'a gitmişlerdir (Epalza, 1992: 264).

Müdeccenler'in Tunus'a asıl büyük göçleri "son sürgün" olarak adlandırılan 1609-1614 yılları arasındaki göçlerle gerçekleşmiştir. Bu göçlerin nedeni, Endülüs'te kalan Müdeccenler'in İspanyol dini ve idari çevrelerince daima başka bir medeniyetin/dinin mensupları olarak görülmeleri olmuştur. 1499 yılında başlayan ve yaklaşık 120 yıl süren baskı döneminde yürürlüğü konulan fermanlar, kilise mensuplarının bütün çabaları ve engizisyon mahkemelerinin koğuşurma, hapis ve idamlarına rağmen "şeytani tohuma" (Lea, 2006: 351) benzetilen Müdeccenler'in yeterince asimile edilmedikleri düşüncesiyle, "insanlığın kaydettiği en gözü kara ve barbarca teşebbüsü" (Lea, 2006: 351) olarak nitelendirilen "nihâi sürgün" kararı alınmıştır⁵. İspanya Kralı III. Philip (1578-1621) tarafından 23 Nisan 1609'de ilan edilen sürgün kararı 22 Eylül 1609'da Belensiye'den başlamak üzere yürürlüğe konmuş takriben 400.000 ila 600.000 Müdeccen İspanya dışına sürgün edilmiştir⁶.

Son sürgünde Tunus'a gelen 80.000 (Epalza, 1992: 263) göçmen ile birlikte süreç içerisinde gelen Müdeccenlerin sayısı 150.000'ni aşmıştır (Salloum, 2000: 19). Tunus toplumunun yaklaşık 1/10'nu -ki bu sırada Tunus'un toplam nüfusunun 1.000.000 olduğu tahmin edilmektedir- teşkil eden Müdeccenler aynı zamanda toplumda önemli bir güç haline gelmişlerdir (Bahri, 2009: 268). Son göç dalgasıyla Tunus'a hicret edenlerin büyük çoğunluğu İspanya'nın Aragon, Kastilya ve Andalusia bölgelerinden gelmişlerdir. Valencia bölgesinden ise çok az sayıda göçmen gelmiştir (Panella, 1975: 12; Bahri, 2009: 268).

Tunus'ta Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi

Amr b. As tarafından Mısır'ın ele geçirilmesinden (640) sonra (Hz. Ömer dönemi, 634-644), Afrika'ya ilk adımlarını atan İslâm futûhâtı

5 Son sürgünün sebepleri için bk. Hedi Queslati, "Texto de un Exiliado Morisco en Túnez (siglo XVII)", *Sharq Al-Andalus: Estudios mudejares y moriscos*, N° 4 (1987), s. 259; Antonio Domínguez Ortiz- Bernard Vincent (1989), *Târîhu Müslimi'l-Endelüs - Moriskiyûn* (Hayâtu ve Me'sâtu Ekâlîyye, trc. A.Salih Taha, darü'l-İşrak, Halep; s. 1998-199;

6 Sürgünlerle ilgili olarak verilen farklı rakamlar için bk. İnân, age, s.381.

(el-Belâzuri, 2002: 325), Muâviye döneminde (661-680) tesis edilen “İfrîkiye valiliği” ile hız kazanmış ve Tunus bölgesindeki Bizans hâkimiyetine son verilerek Kartaca şehri fethedilmiş (693, 703) (İbn İzâri, 1983: 34-35), Berberî kabileler üzerinde İslâm hâkimiyeti tesis edilmiştir (Dursun, 2002: 431). Fetihler sırasında Kartaca’ya bağlı bir banliyö olan ve Bizanslılar devrindeki ismi “Terşîş/Turşîş” olan (İbn Ebi Dinar, 1286: 6; Özkuyumcu, 2007: 171) Tunus’ta yer alan Rumlar’ın bir limanı (Özkuyumcu, 2007: 171) genişletilmiş ve burası Mısır’dan getirilen Kiptiler çalıştırılarak (Munis, 2004: 262; Brunschwig, 2001: 60) Müslümanların Akdeniz’deki ikinci (birincisi Mısır’dıydı) deniz üssü haline getirilmiştir (İbn Ebi Dinar, 1286: 6; Özkuyumcu, 2007: 175).

Fetihten sonra stratejik konumu sebebiyle önemi artan Tunus’ta Emevîler (661-750), şeklen Bağdat Abbasi halifesine bağlı olarak hüküm süren Ağlebîler (800-909), IX. asrın ortalarına kadar önce Tunus daha sonra da bütün Kuzey Afrika’ya hâkim olan Şii Fâtımîler (909-1171) (Hasan, 1992: 46-68), X. yüzyılın son çeyreğinden XII. yüzyıla kadar Tunus, Cezâyir, Fas ve Sicilya’da hüküm süren Zirîler (972-1148), sonrasında Kuzey Afrika’ya hâkim olan Murâbitlar (1056-1147) ve Merâkeş merkezli Muvahhidler (1130-1269) (Hasan, 1992: 145-159) ile Osmanlı hâkimiyeti öncesinde Hafsîler (1228-1574) hükümran olmuşlardır (Dursun, 2002: 430-431; Ferrer y Gafsi, 2007: 261). Muvahhidler devletinin parçalanmasından sonra (1269) Kuzey Afrika’da Fas ve Merâkeş’de (mağrib-î aksâ) Merînîler (Yiğit, 1992: 155-229), Cezâyir’de (mağrib-i evsât) Zeyyânîler (Yiğit, 1992: 327-349) ve Tunus’ta (mağrib-i ednâ) Hafsîler (Peçevi, 1283: 492; İbn Ebu Dinâr, 1286: 123-125) hâkim olmaya başlamışlardır (Hizmetli, 1953: 1).

XVI. asrın başlarında Oruç Reis ve Barbaros Hayreddîn Paşa (Ali Rıza Paşa, 1293: 11; Çelebi, 2007: 38; İlder, 1937: 71), Kuzey Afrika ve Akdeniz’de yürüttükleri gaza faaliyetleri için dönemin Tunus Hafsî sultanı Mütevekkil Alâllah, Ebû Abdullah Muhammed’dan (1494-1525) bir üs talebinde bulunmuşlardır (el-Hamevi, 1977: 60-62). Tunus sultanı bu talebi kabul ederek onların Halkülvâdî (La Goletta) kalesine yerleşmelerine izin vermiştir (1504) (Gazavât, 2009: 28; Haedo, 1612: 48; Çelebi, 2007: 44). Bu tarihten sonra önce Tunus, daha sonra da Cezâyir merkezli yapılan gaza faaliyetlerinde önemli başarılar elde eden Barbaros kardeşler (İllescas, 1804: 4) bir süre sonra bölge üzerinde önemli bir güç olmuşlardır. Oruç

Reis'in vefatından (1518) sonra Barbaros Hayreddin Paşa'nın yürüttüğü başarılı çalışmalar hem Bab-ı Ali nezdinde hem de Avrupa başkentlerinde yankı bulmuştur. Bu sırada Osmanlı donanmasının başına tecrübeli bir amiral getirmek isteyen Kanuni Sultan Süleyman Barbaros'u İstanbul'a çağırarak ona, Cezâyir beylerbeyliği ve kaptan-ı deryalık makamını tevdi etmiştir (1534) (Gazavât, 2009: 184-185; Sandoval, 1615: 151-155; Hess, 1972: 58; Hammer, 1993: 144). Barbaros'un Osmanlı donanmasının başına getirilmesi Kuzey Afrika ve Akdeniz tarihi için yeni bir sayfanın açılmasına ve Osmanlı devletinin bu iki coğrafyada da önemli bir aktör haline gelmesine sebep olmuştur.

Kaptan-ı derya Barbaros Hayreddin Paşa ilk seferini Tunus'a karşı yapmıştır. Bu sefer (Baja del Turco/Türkler'in inişi)⁷, Akdeniz'deki ticârî faaliyetleri kontrol altına almak, zulüm gören Endülüs Müslümanlarına daha hızlı yardım yapmak (Çelebi, 2007: 62) ve Tunus üzerindeki İspanyol nüfuzunun ortadan kaldırmak amacıyla yapılmıştır. Barbaros, 1534 yılında çıktığı seferin (Lütfü Paşa, 1341: 344; Servantie, 2002: 22; Sititi, 2008: 1; Bostan, 2007: 27) asıl amacını gizlemek için önce İtalyan kıyılarını vurmuş, oradan da Tunus'a yönelip burayı fethetmiştir (22 Ağustos 1534) (Sandoval, 1615: 158; Servantie, 2002: 26). Fakat, Tunus kısa bir süre sonra tekrar İspanyollar'ın eline geçmiştir (1535) (Gazavât, 2009: 206; Lütfü Paşa, 2001: 357). Bu işgalden sonra 35 yıl boyunca İspanyollar'ın insiyatifinde kalan Tunus, 1570 yılında bir kez daha Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Fakat bu fetih de uzun süreli olmayacaktır. 1573 yılında son kez İspanyollar'ın işgaline uğrayan Tunus, 1574'te bir kez daha Osmanlı donanması tarafından ele geçirilmiş ve Fransa'nın 1 Mayıs 1881'deki işgaline kadar yaklaşık 300 yıl Osmanlı devletine bağlı kalmıştır (Maksudoğlu, 1986: 162-169).

Osmanlı Tunusu'na Müdeccenlerin Göçleri

Tunus'un Osmanlı hakimiyetinde bulunduğu 1534, 1570-1573 ve 1574-1881 yılları dikkate alındığında, ilk iki tarihte Tunus'a kitlesel anlamda bir göçün olmadığı görülecektir. Büyük Gırnata isyanı (1568-1570) sonrasında Kuzey Afrika'ya göç edenlerin çok azı Tunus'a gelmiş fakat bu sırada gelenlerin büyük bir kısmı da

⁷ Osmanlı devletinin batıdaki seferlerini tanımlamak için "Baja del Turco" sloganı kullanılmıştır, bk. Miguel, A. De Ibarra (2002), "Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Devirlerinde İspanya ve Osmanlı İmparatorlukları arasında Deniz Savaşları", *Türkler*, IX, 604. Ankara.

buradan Fas ve Cezâyir'e gitmeyi tercih etmiştir (Epalza, 1992: 264). Osmanlı Tunusu'na asıl büyük göçler son sürgünde (1609-1614) gerçekleşmiştir. Bu dönemde Tunus'a göç eden 80.000 Müdeccen, Kuzey Afrika'nın diğer bölgelerine (Fas ve Cezâyir) göç edenlere oranla daha iyi karşılanmışlardır. Bu durumun bazı nedenleri vardı; bu nedenler arasında XI. yüzyıldan itibaren Tunus'a gelip yerleşmiş ve toplumda saygın bir yer tutmuş olan Endülüs göçmenlerinin (Lopez-Baralt, 1987: 47; Bahri, 2009: 268) bulunması ve yeni gelenlere yardımcı olmaları, dönemin Tunus valisi Osman Dayı'nın⁸ (1593-1610) Tunus'un refah ve medeni seviyesini yükseltmek (İbn Ebi Dinâr, 1286: 193) ve Bab-ı Ali'nin teveccühünü kazanma isteği ve Sidi Muhammed Abu'l-Gayz al-Qassas isimli Tunus'lu fâkihın yaklaşımı ve çalışmaları yer almaktadır.

Osman Dayı, salgın hastalıklar ve yağma savaşları sebebiyle ilkel bir toplum halini almış olan Tunus'un kalkınması için göçmenlerin Tunus'a yerleşmesini teşvik etmiş; ülkenin tarıma elverişli terk edilmiş topraklarını Müdeccenler'e bırakmış, onlara tohum (arpa ve buğday) (Queslati, 1987: 259) vererek zirai faaliyet yapmalarını sağlamıştır (Queslati, 1987: 259; Salloum, 2000: 19; Bahri, 2009: 268-269). Müdeccenler'in şevklerini artırmak için de 3 yıl boyunca tüm vergilerden muaf tutmuştur (Queslati, 1987: 259; Wiegers, 2010: 150).

Sidi Muhammed Abu'l-Gayz al-Qassas gelen Müdeccenlerin Tunus toplumuyla kaynaşmaları konusunda çalışmalar yapmıştır. Tunus'a gelenlerin Arapça'yı bilmemeleri/anlamamaları, engizisyon mahkeme kayıtlarında da belirtildiği üzere sarışın ve mavi gözlü olan bu mültecilerin çoğunun Hıristiyan olması ve Kastilyanca konuşmaları (Bahri, 2009: 269) Tunus halkında onlara karşı bir önyargı oluşmasına neden olmuştu. Bu önyargıları yıkmak için al-Qassas, Tunuslular'dan gelen Müdeccenleri evlerine yerleştirmelerini istemiş, göç sebebiyle herşeylerini kaybetmiş olan bu insanlara sadakaların verilmesini temin etmiş ve onların islâm dinini ve Arapça öğrenmelerini sağlamak için büyük çaba sarfetmiştir (Epalza, 1999-2002: 156; Bahri, 2009: 269). Al-Qassas yaptığı çalışmalarla

8 "Dayılık idaresi" 1591 yılında önce yeniçeri ocaklarının daha sonra da yüksek rütbeli subayların baskıları sonucunda kuruldu ve bu yönetim tarzı II. Murad tarafından 1671 yılında kaldırılıp ikinci beylerbeyilik idaresi tesis edilene kadar Tunus'ta devam etti, bk. Sabri Hizmetli, "Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı", AÜİFD, C. XIV (1996), s.194-196.

toplumdaki önyargıları yıkmakla kalmamış, göçmenlerin camilerde İspanyolca konuşmalarını ve dua etmelerini de sağlamıştır (Ravillard, 1981: 617; Epalza, 1992: 268; Bahri, 2009: 269).

Gerek Tunus yöneticilerinin gerekse halkın önde gelen ilim/din adamlarının Müdeccenleri güzel bir şekilde karşılaması, Tunus'a iltica eden bir Müdeccen'in anlatımına konu olmuştur. Sözkonusu Müdeccen, Tunus'a gelen Endülüs muhacirlerini, Hz. Musa ve İsrail oğullarının durumuna benzetmiş, nasıl ki Allah onları imansız bir toplum içerisinde çıkarıp çölün ortasında kendilerine 12 musluktan akan bir su bahşetmişse, aynı şekilde kendilerini de imansız bir toplum içerisinde çıkarıp Tunus'a ulaştırmıştır (Queslati, 1987: 259; Lopez-Baralt, 1987: 47).

Müdeccenlerin Tunus'taki Faaliyetleri

Gırnata'nın işgalinden birkaç yıl sonra (1499) İspanyol yönetimi tarafından başlatılan Hıristiyanlaştırma faaliyetleri, Endülüs Müslümanları'nın (Müdeccenler), sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî hayatlarını tümüyle baskı altına almıştır. Bu baskılar neticesinde dıştan Hıristiyan görünüp, kalben Müslüman kalmaya devam eden Endülüs Müslümanları'nın büyük çoğunluğu "çift kimlikli" bir yaşam sürdürmeye başlamışlardır. Çift kimlikli yaşamayı tercih etmeyenler ise bilhassa Kuzey Afrika'ya (Fas, Tunus ve Cezâyir) göç etmişlerdir. Göç edenlerin bir kısmı ise, büyük sürgün öncesinde Tunus'a gelerek, X. asırda Şii Fatimî devletine başkentlik yapan ve 1550-1554 yılları arasında İspanyollar tarafından işgal edilen Mehdiyye'ye yerleşmiştir⁹. Mehdiyye'yi ticârî ve askerî bir üs haline (Epalza, 1999-2000: 150, dn. 55) getiren göçmenlerin yerleştikleri şehirlerden biri de Tunus'un kuzeyinde yer alan ve önemli bir askerî limana sahip olan Bizerte şehri olmuştur. Burada "Endülüslüler mahallesinde" ikâmet eden göçmenler, büyük sürgün sonrasında ise Tunus ve Bizerte arasında bulunan ve ismi "Porto Farina" veya "Ghar-El-Melh" olan, Tunus boğazının kontrol edilmesinde stratejik öneme sahip yeni bir askerî liman inşâ etmiş, limanın etrafına da çiftçilik yapan aileleri yerleştirmişlerdir (Epalza, 1992: 269).

Son sürgünde (1609-1614) gelen Müdeccenler ise başta başkent Tunus olmak üzere ülkenin kuzey taraflarına yerleşmişlerdir. Bu yerleşim bölgelerini dört ana grupta toplamak mümkündür. Birinci

⁹ Adını ilk Fatimî halifesi Ubeydullah el-Mehdi'den alan ve Tunus'un 230 km güneyinde bulunan bir yarımadadır.

bölge; başkent Tunus ve Medjerda akarsuyu çevresi, ikinci bölge; Kuzeydeki Tunus-Bizerte yolundaki ovalar, üçüncü bölge; Tunus-Nabeul yolundaki ovalar ve dördüncü bölge ise; Zaghouan ve Tunus'taki kemerli köprüye su veren dağlara bitişik olan yerlerdi (Panella, 1975: 15; Epalza, 1992: 269; Bahri, 2009: 269).

Müdeccenlerin yerleşim stratejilerinde yaptıkları meslekî faaliyetlerin önemli bir rolü olmuştur. Mesela, Valencia Müdeccenleri, Granada ve Kastilya bölgesinden gelenlerden farklı yerlerde ikâmet etmişlerdir (Bahri, 2009: 271). Bunun sebebi Endülüs'te uygulanmış olan her meslek grubunun belli bir mahalde bulunması geleneğinin devamı olmalıdır (Şeyban, 2007: 345). Ayrıca, sosyo-kültürel ve ekonomik durumları yerleşim alanlarını belirleyen bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Zengin ve ilim sahipleri büyük şehir merkezlerinde, yoksul ve meslek sahibi olmayanlar tarıma elverişli topraklara sahip kasaba ve köylerde ikâmet etmişlerdir. Bu anlayış doğrultusunda zenginler, bilginler ve tâcirler başkent Tunus'a yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Bunların şehirde ikâmet ettikleri caddeler bu gün dahi onların isimleriyle anılmaktadır: “Granada caddesi”, “Endülüslüleri caddesi” ve “Sevilla caddesi” gibi (Ravillard, 1981: 618; Şeyban, 2007: 346; Bahri, 2009: 268-270). Bahçıvanlık yapanlar ve küçük işletme sahipleri, Tunus'un çevre bölgelerine, Ariana ve Jedeida gibi küçük kasaba ve köylere yerleşmiştir. Sanat/zanaat erbabı olanlar; Tunus şehrinin güney taraflarındaki Halfawin ve bugün dahi içerisinde bir mescid bulunan Bab-ı Suwayqa gibi şehrin banliyölarına (Bahri, 2009: 268-270), çiftçilikle uğraşanlar ise Medjerda, Testour, Cabo de Bueno, Qal'at al Andalus ve Soliman gibi tarım merkezlerine yerleşmişlerdir (Ravillard, 1981: 618).

i) Tarım, Sanayi ve Mimari Alanındaki Faaliyetleri

Tunus'un ekonomik gelişmesine ciddi anlamda katkıda bulunan Müdeccenler bilhassa, tarım faaliyetleri, el sanatları, seramik ustalığı ve ticârî alanda ön plana çıkmışlardır. Müdeccenlerin gelmesiyle Tunus'ta adeta bir “tarım devrimi” yaşanmıştır; aşılama yöntemiyle yeni tür meyva ağaçları yetiştirilmiş, pirinç tarımı ve seracılık geliştirilmiş (İbn Ebî Dînar, 1286: 193; Ravillard, 1981: 619), İspanya'dan daha ileri düzeyde zeytin ve portakal üretimi yapılmıştır Kökenleri Amerika olan mısır, domates ve yeşil bakla gibi bitkiler Tunus'ta yetiştirilmeye başlanmıştır (Panella, 1975: 15; Samsó, 1997: 30). Grombalia, Soliman, Türkî ve Medjerda gibi

şehirlerde terk edilmiş araziler, yeni sulama teknikleri kullanarak suyun buharlaşmasına engel olmak suretiyle mamur hale getirilmiş (Bahri, 2009: 270-271), yel ve su değirmenlerinden istifade edilmiştir. Batán bölgesinde inşa edilen su kanalları hem tarımsal faaliyetlerde, hem Tunus'un kenar mahallelerine su verilmesinde hem de yün ve bone (chechia) sanayisinde kullanılmıştır (Epalza, 1992: 275). Bu tarımsal faaliyetler sonucunda yerleştikleri Testour şehri meyvelerinin bolluğu ve tahıl üretim merkezi olmasıyla meşhur olmuştur. Müdeccenlerin Tunus için önemini Tunus'lu bir şair: "Sizinle ihya olur yerleştiğiniz her yer, siz susuz araziye düşen yağmur gibisiniz! İnsanlar sizde ancak güzellik görür, çünkü siz insanların başındaki göz gibisiniz!" sözleriyle dile getirmiştir (Şeyban, 2007: 347).

Müdeccenlerin el sanatlarında kullandıkları yeni teknikler sebebiyle bu sektördeki ürünlerin kalitesi yükselmiştir. Testour bölgesinde battaniye dokuma sanayisini geliştirilmiş (Ravillard, 1981: 619), bugün dahi "aborcar/afınar/banku/batiter/kabisa" olarak bilinen ve Müdeccenlerin "chechia" ismini verdikleri bone/külâh (kırmızı külâh) üretimi XIX. asra kadar Tunus'un ihraç ürünlerinin başında yer almıştır (Panella, 1975: 15; Epalza, 1992: 274; Samsó, 1997: 30; Bahri, 2009: 271). Granada ve civâr bölgelerinden göç edenler ise İspanya'da icrâ ettikleri ipek böceği dokumacılığıyla uğraşmışlardır.

Muhteşem renk ve şekil tasarımlarıyla seramik sanatı, Tunus mimarisine yeni bir renk katmıştır. Müdeccenlerin ürettikleri farklı renk ve şekillerdeki seramikleri, evlerin duvar ve tavanları ile bahçelerin süslemesinde kullanmışlardır. Bahçelerinde mavi mermerle dekore edilmiş Endülüs tarzı fiskiyelerin yer aldığı Tunus evleri (Bahri, 2009: 270) ile mavi renkli seramik ve alçı taşının oyulmasıyla elde edilen dekoratif şekillerin kullanıldığı saraylar (Samsó, 1997: 30), Endülüs mimârî etkisinin en güzel örnekleri olmuştur. Bu etki hem süsleme sanatında hem de yapı tarzında kendini göstermiştir. Mesala bugün Testour şehrinde bulunan büyük cami (Gran Mezquita Zituna de Túnez) bu etkilenmeye güzel bir örnektir. Dörtgen zemin üzerinde sekizgen bir yapı olarak inşa edilen caminin minaresi, Kastilya ve Aragon'daki çan kulesi yapısı şeklindedir (Samsó, 1997: 29). Üzerinde bir saati de bulunan ve yapımında kullanılan tuğlaların yapı şekli sebebiyle Tuleytula mimarisini hatırlatan minarenin bir benzerine daha önce ne Tunus'ta ne de Afrika'nın diğer ülkelerinde rastlanmıştır (Ravillard, 1981: 619; Samsó, 1997: 28). Müdeccenlerin Tunus'ta sadece kendilerinin inşa ettikleri köy ve kasabaları da vardı.

Testour'da kentinde inşâ ettikleri bir çok yapı sebebiyle Testour için "Arap kasabasından çok bir Kastilya kasabasıdır" denilmiştir (Lorente, 2012). Yine, Kuzey Tunus'ta yer alan Rafrat ve El Alia kasabaları tamamen Müdeccenlerin inşâ ettikleri yerler arasında yer almaktadır (Salloum, 2000: 20).

Tunus Endülüs mimari özelliklerinden biri de göçmenlerin inşâ ettikleri evlerin dış görünümünden Endülüs'ün hangi bölgesinden geldiklerinin anlaşılmasıydı. Örneğin, caddeye bakan duvarları tuğla ile örülü olan evler Aragon bölgesinden, konik şeklinde minaresi olan camilerin bulunduğu yapılar ise Tuleytula ve Burguş (Burgos) bölgelerinden geldiklerini gösteriyordu. Testour şehrinde yaygın olarak bulunan kapılarında çivilerle haç biçiminde resim bulunanlar evler de göçmenleri yerli halktan ayıran önemli bir işaret olarak kabul edilmiştir. Bu tarz kapılara sahip olan evler başkent Tunus'ta da yer alıyordu (Bahri, 2009: 274).

Müdeccenler Yahudilerle birlikte Tunus'un ticâreti hayatında önemli bir yer tutmuşlardır. Endülüs göçmenlerinin ileri gelenlerinden biri olan Diego de Cárdenas (Mustafa Cardenas) (öl.1654) isimli şahıs ticârî hayattaki başarısıyla ön plana çıkanlardan bir tanesiydi. Ayrıca Müdeccenler arasında Tunus'un ekonomi bakanı veya ekonomi müsteşarı olanlar da vardı (Epalza, 1992: 275).

ii) Askerlik, Bilim ve Sanat Alanındaki Faaliyetleri

Doğu ve Batı ilmini her anlamda etkilemiş Endülüs medeniyetinin varisleri olan Müdeccenlerin Tunus'taki faaliyet alanları içerisinde askerî ve idarî konular da yer almıştır. Tunus ordusunda asker ve komutan olarak yer alan Müdeccenler (Epalza, 1992: 263) Mehdiyye gibi şehirlere yerleşerek Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. İdarî anlamda ise, XIII. asırda Hafsî Sultanları, XVII. asırda da Osmanlı yöneticileri üzerinde etkili olmuşlardır (Ravillard, 1987: 618). Mesela Hafsi Emir Yahya el-Vâsık (1277-1280) aynı zamanda kendi hocası da olan "el-Hâbir" isimli Endülüs asıllı fâkîh Ebu'l-Hasen Yahya b. Ebî Mervân el-Endelûsî'ye ülke yönetimini bırakmıştır (Yiğit, 1992: 286-287, 291). Yönetimdeki Endülüs etkisi zamanla o kadar arttı ki içlerinden "dayı" olanlar bile vardı: Dayı Osman Usta (1637-1640) (Şeyban, 2007: 346).

Müdeccenler Tunus'un önde gelen entellektüel ve burjuvazi sınıfını oluşturdu. Örneğin, 1248 yılında Sevilla'nın işgalinden

sonra Tunus'a hicret eden ve cebir ilmini ilk formalize edenlerden birisi olan matematikçi Al-Qalasadî (1412-1486) önemli bir entelektüel şahsiyeti (Samsó, 1997: 28). Göçmenlerin İspanya'dan beraberlerinde getirdikleri kitaplar ve naklettikleri Endülüs ilmî birikimi sayesinde (Hizmetli, 1953: 11) Tunus, bu dönemde Kuzey Afrika'nın "entelektüel başkenti" konumuna geldi. Bu durumun en güzel göstergelerinden biri olarak, Cezâyir'e ait önemli bir kaynak niteliğindeki şiirlerin yazarı İbrahim de Bolfad'ın Tunus'lu bir şair olması gösterilebilir (Bahri, 2009: 275).

Müzik alanında yeni bir tarz geliştiren Müdeccenler, sonradan Tunus'un ulusal müziği haline gelen ve 14 makamda/biçimde söylenebilen "Malouf" ismi verilen müzik tarzını geliştirdiler (Gafsi, 2012). Günümüzde bu müzik tarzının icrası ve geliştirilmesi amacıyla Reşâdiye şehrinde 1934 yılında bir müzik laboratuvarı kurulmuş ve Arap-Endülüs müziğini orijinal haliyle koruyan tek merkez olmuştur. Bugün Tunus'ta Endülüs'ten etkilenmemiş bir müzik tarzı bulmak bir hayli güçtür (Salloum, 2000: 20).

Toplumsal Yaşamlarındaki Zorluklar

On yıllar boyunca dinî, kültürel ve sosyal baskılara maruz kalmış, bu baskılar sebebiyle hayatın her alanında "takiyye" yapmak zorunda bırakılmış ve daha sonrasında ise herşeyleri ellerinden alınarak yüzyıllarca yaşadıkları topraklardan sürgün edilen Müdeccenlerin yeni bir çevreye/ülkeye uyumları konusunda bir takım problemlerin çıkması kaçınılmaz olmuştur. Bilhassa son sürgünle birlikte Tunus'a göç eden Müdeccenlerin Tunus toplumuna entegrasyonları çeşitli nedenlerle uzun bir zaman almıştır.

Toplumsal entegrasyonu engelleyen sebeplerin başında, Müdeccenler'in sosyo-kültürel anlamda kendilerini yerli Tunus halkından yüksek bir seviyede "farklı" görmelerinden ileri geliyordu. Bu durum en çok toplumun kaynaşmasında önemli bir araç olan evlilik müessesinde kendini gösteriyordu. Bu hususta muhafazakar bir tavır içerisine giren Müdeccenler arasında endogami (aile içi evlenme) yaygındı. Sarı, yeşil veya mavi uzun elbise giyen, cuma akşamları mescid ve zaviyelerde ibadetle meşgul olan ve ev işlerinde maharetleriyle bilinen kibar Müdeccen kızları, bedevî bir Tunus'lu ile evlenmektense bekar kalmayı tercih ediyordu (Samsó, 1997: 28; Şeyban, 2007: 332; Bahri, 2009: 272). Söz konusu anlayış tarzına bağlı olarak isimlerinin sonuna Endülüs'ten geldiklerini gösteren aidiyet

ekleri koymayı da ihmal etmemiş, “etnik bilinçlerini” muhafaza etmişlerdir (Samsó, 1997: 28; Ravillard, 1981: 621). Mesela; Kurtubî Kurtuba’dan, Gırnatî Gırnata’dan, Belensî Belensiye’den, Danî, Dâniye’den (Denia) geldiğini gösteren isimlerdi (Bahri, 2009: 274; Lorente, 2012). Şayet bir ismin sonunda “al-Andalusî” nisbeti yer alıyorsa o şahsın veya ailenin Endülüs’ten geldiğine işaret etti (Gafsi, 2012). “Farklı görme/farklılaştırma” anlayışının bir diğer tezahürü de fiziki mekanlara verdikleri isimlerde kendini gösteriyordu. Yerleştikleri mahalle ve caddelere “Endülüs mahallesi” veya “Endülüs kasabası” diye isimler vererek bir anlamda yaşadıkları şehirlerde “gettolar” oluşturmuşlardı (Salloum, 2000: 19).

Toplumsal bütünleşmeyi engelleyen bir diğer konuda; Müdeccenler’in İspanyolca konuşmaya devam etmeleri (Kaştâle (Castilla), Aragon ve Katalan (Catalunya)-Belensiye lehçeleriyle) (Gafsi, 2012) Kastilyanca’yı yazı dili olarak kullanmaları ve İspanya’dan Tunus’a taşıdıkları kültürel kodları korumaya çalışmalarıydı (Panella, 1975: 15). Katolik İspanya devleti, Müdeccenlerin İslâm dini ile irtibatlarını koparmak amacıyla Arapça’nın konuşulmasını ve Arap harfleriyle yazı yazılmasını yasaklamıştı (Carvajal, 1797: 143-145; Longas, 1998: XLV-XLVI) Müdeccenler Arapça’yı unutmamak adına “Aljamia/Aljamiado” ismi verilen (Chejne, 1974: 376; Cardaillac, 1979: 73) İspanyolca’nın Arap harfleriyle yazılmasına imkan sağlayan orijinal bir yazı dili geliştirmişlerdi. Aljamiado diliyle yazdıkları eserlerde, İslâm dininin esaslarını, Kur’an-ı Kerim meallerini, dini öğütleri, peygamberimizin hayatı ve peygamberlerin kıssalarını ele aldılar (Ravillard, 1987: 619). Tunus’a göç ettiklerinde ise bu dili kullanmaya devam ediyorlardı. Bu durum ilk başlarda yerel halkın tepkisine sebep oldu fakat, zamanla bu tepki azaldı.

Tunus toplumunun (XVII.yy’da) farklı ırk ve dinlerden oluşması da zaman zaman toplumsal bütünleşme için bir engel oluşturmuştur. Toplum katmanları arasında yer alan bedeviler ve “renegadoslar” (sonradan din değiştirip Müslüman olan Hıristiyanlar) toplumsal huzursuzlukların sebebi olarak görülmüştür. Tunus’un önde gelen Müdeccenlerden biri olan Al-Hayarî Bejarano: “Cezâyir ve Tremesen’de olduğu gibi Tunus iki baş belasına sahiptir: bedeviler ve din değiştirenler” diyerek bu hususa işaret etmiştir (Epalza, 1999-2000: 141). Al-Hayarî’nin bilhassa “renegados” ile ilgili bakış açısı, Müdeccenlerin hafızalarında yer alan Hıristiyanlarla ilgili kötü hatıralar olmalıdır. Kendilerine her türlü zülmü revâ gören

ve asırlardır yaşadıkları topraklardan onları sürgün edenler ne de olsa Hıristiyanlardı. Müdeccenlerin toplumsal hafızası, Müslüman olsalar bile Hıristiyanlara karşı halen ön yargılıydı.

Osman Dayı'dan sonra Murâdilerin (1612-1631) Müdeccenleri yerli halka ve Anadolu'dan gelen Türkler'e karşı bir denge unsuru olarak kullanmayı düşünmesi sebebiyle Endülüs göçmenlerini desteklediği ve onları her türlü vergiden muaf tuttuğu öne sürülse de (Ravillard, 1981: 617), bu iddianın tarihi verilerle uyuşmadığı Osmanlı padişah hükümlerinden açıkça anlaşılmaktadır. Bu sırada Osmanlı tahtında bulunan I. Ahmed (1603-1617), Tunus valisine gönderdiği hükümde, Tunus'a iltica eden Müdeccenler'in belli bir süre her türlü vergiden muaf tutulmasını bizzat istemiştir (Wiegers, 2001: 150). Tunus'ta Müdeccenler'e baskıların arttığı haberi Osmanlı padişahına ulaşınca, Tunus beylerbeyine ve kadısına bir hüküm göndermiştir. 1615 tarihli hükümde; Müdeccenlerin ödemeleri gereken öşür ve vergiler haricinde herhangi bir verginin alınmaması emredilmiş, aksi hareket eden yöneticilerin şiddetle cezalandırılacakları bildirilmiştir (BOA, MD.81, HK.267; Şeyban, 2007: 347-348).

Toplumsal kaynaşmaya engel teşkil eden hususların varlığına rağmen Müdeccenler, Tunus toplumundaki seçkin yerlerini Tunus'un "altın çağı" olarak kabul edilen ve 1650'de nihayete eren dönemde korumaya devam etmişlerdir. Bu tarihten sonra toplumun dinamiklerinden habersiz yöneticilerin ağır vergiler koyması ve Müdeccenler'i asimilasyona zorlamaları, toplumsal statülerinde değişikliğe sebep olmuştur. Müdeccenler, toplumun önde gelen tacirleri olarak yüksek vergi vermek zorunda bırakılmış, İspanyolca'yı konuşmayı ve yazmayı terk etmeye zorlanmışlardır. Fakat baskılara rağmen XVIII. asrın ortalarına kadar mevcut hallerini korumaya çalışacaklardır (Epalza, 1992: 269; Samsó, 1997: 29). Mesela, 1615 yılında Testour'a yerleşen Tuleytula'lı Juan Perez (sonraki ismi İbrahim Taibili) Kastilya stiliyle şiir yazmaya devam etmiştir (Bahri, 2009: 274).

Sonuç

XV. asrın ikinci yarısında İspanya Hıristiyan krallıklarının en güçlülerinden olan Aragon ve Kastilya Krallıkları, Aragon kralı Ferdinand ile Kastilya kraliçesi İzabella'nın evlenmesiyle güçlerini birleştirmişlerdir (1469). Bu evlilik, İspanya'nın kuzeyindeki dağlık bölgede Peloya isimli şahıs tarafından başlatılan (718) ve İspanya'yı Müslümanlardan temizlemeyi hedefleyen "Reconquista" hareketinin

başarıyla sonuçlanmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Daha öncesinde Endülüs Müslümanları, varlıklarını devam ettirmek için Hıristiyan krallıkları arasında ihtilaflardan azamî derecede faydalanmışlardır. Fakat, bu evlilikle birlikte İspanya'da büyük bir Hıristiyan gücü oluşmuş ve bu güç, Nasrîler'in (Benî Ahmer) başkenti Gırnata'yı işgal ederek (1492) Müslümanların Endülüste'ki askerî ve siyâsî hâkimiyetine son vermiştir. Reconquista sürecinde Endülüs'teki önemli İslâm şehirleri olan Tuleytula 1085'de, Kurtuba 1236'da ve İşbiliye 1248'de işgal edilmiş, bu işgaller sebebiyle yüzbinlerce Endülüs Müslümanı İspanya'dan hicret etmek zorunda kalmıştır.

Gırnata'nın işgaliyle askerî ve siyâsî evresi başarıyla tamamlanan Reconquista hareketinin dinî evresi ise, son sürgün olan 1614 yılına kadar yaklaşık 120 yıl sonra tamamlanacaktır. Bu süreçte, "tek din" anlayışıyla hareket geçen İspanyol idarî ve dinî çevreleri, Yahudi ve Müslümanları Hıristiyanlaştırmak için insanlık tarihinin çok az gördüğü baskı ve şiddet yöntemlerine başvurmuştur. Engizisyon mahkemeleri, din adamlarının çabaları ve alınan tüm askerî tedbirlere rağmen binlerce Yahudi ve Müslüman dinlerini muhafaza etmeye devam etmişlerdir. Bu durumun farkında olan İspanyol yönetimi, önce Yahudi'leri bir süre sonra da Endülüs Müslümanlarını İspanya'dan sürgün etmiştir. Endülüs Müslümanları için 1500'lerden sonra başlayan sürgün süreci 1614'te nihâyete ermiştir.

Sürgün dönemlerinde Müdeccenler başta Kuzey Afrika olmak üzere Osmanlı hâkimiyetindeki topraklara göç etmiştir. Son sürgünde (1609-1614) Tunus'a göç eden yaklaşık 80.000 Endülüs göçmeni, Osmanlı devletinin Tunus Beylerbeyi olan Osman Dayı tarafından güzel bir şekilde karşılanmış, Tunus'un önde gelen alimlerinden al-Qassas tarafından maddî ve manevî olarak desteklenmişlerdir. Osmanlı yöneticilerinin gelen göçmenlere her anlamda yardım etmesi, Tunus'un Kuzey Afrika'da bir çekim merkezi olmasına sebep olmuş, Tunus'un viraneye dönmüş şehirleri yeniden hayat bulmuştur.

Müdeccenlerin Tunus'a yerleşmesinden sonra Tunus, bilim, sanat, mimari, askerî, idarî, ticarî, sosyal, kültürel ve tarımsal faaliyetler alanında "büyük dönüşüm" yaşamıştır. Kullandıkları sulama ve aşılama teknikleri sayesinde boş bırakılmış arazileri ekip biçerek bir devrim meydana getirmişlerdir. İnşâ ettikleri, mahalle, köy ve

kasabalarda Endülüs mimarisinin süsleme estetiğini ve yapı sanatını göstermişlerdir. Tunus'u Kuzey Afrika'nın entellüktüel başkenti haline getirip, kurdukları medreselerde Endülüs'ün ilim ve irfanını talebelerine okutmuşlardır. "Maluof" ismi verilen ve bugün de Tunus'ta icrâ edilen yeni bir müzik tarzını geliştirerek, Tunus'un sanat zevkine katkıda bulunmuşlardır.

Müdeccenler, kendilerini yerel toplumdan farklı ve yüksek seviyede görme anlayışlarına bağlı olarak yaşadıkları mahalle ve sokakları ayırarak bir anlamda "gettolar" oluşturmuşlardır. Bu anlayış özellikle evlilik hususunda kendini göstermiş, Müdeccenler kızları bedevi bir Tunus'lu ile evlenmektense bekar kalmayı tercih etmiştir. Yine, Aljâmiado diliyle yazmaya, İspanyolca konuşmaya devam ederek bilhassa, göçlerin yapıldığı ilk zamanda yerel halkın tepkisine sebep olmuşlardır. Toplumsal entegrasyonun önündeki en büyük engel olan "faklı görme" anlayışları XVIII. asrın ortalarına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra Tunus toplumuyla büyük oranda kaynaşmışlardır.

Tunus'taki Osmanlı idarecileri, Müdeccenler'e kapılarını açarak, bir taraftan Endülüs ilim ve irfanının Tunus'ta yeniden yeşermesini, diğer taraftan da Tunus halkının önyargılarını yıkarak göçmenlerin Kuzey Afrika'da güvenli bir limanda yaşamalarına ortam sağlamışlardır. Böylece Tunus, Osmanlı devletinin en müreffeh eyâletlerinden biri haline gelmiştir.

Kaynakça

ALİ RIZA PAŞA (1293) *Mir'atü'l-Cezâyir*, Trc: Ali Şevki.

ARENAL, M. G. (1996), *Los Moriscos*, Editorial Universidad de Granada, Granada.

BAHRİ, R. Y. (2009) "Aportes Culturales de Los Moriscos en Túnez", *Revista de Historia Moderna*, No. 27, ss. 265-276.

BORONAT Y BARRACHINA, P. (1992) *Los Moriscos Espanoles y Su Expulsion – I*, Granada.

BOSTAN, İ. (2007) "Kanuni ve Akdeniz Siyaseti", Ed: Özlem Kumrular, *Muhteşem Süleyman*, Kitap yayınevi, İstanbul.

- BRUNSCHVIG, R. (1997) "Tunus", *İA*, XII, 60-78.
- BUSTÂNÎ, F. (2002) *Nûbzetü'l-'Asr fî Ahbâri Mülûki Benî Nasr*, Mektebtü'l-Sekâfeti'd-diniyye, Kahire.
- CARDAÏLLAC, L. (1979) *Moriscos y Cristianos un Enfrentamiento Polemico (1492-1640)*, Fondo de Cultura Economica, Madrid.
- CARVAJAL, L. M. (1797) *Historia de Rebellion y Castigo de los Moriscos del Reino de Granada, I-II*, Madrid.
- CHEJNE, A. G. (1974) *Muslim Spain: it's History and Culture*, The University of Minnesota, Minneapolis.
- ÇELEBÎ, K. (2007) *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan (Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr)*, Hz: Orhan Şaik Gökyay, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- DURSUN, D. (1988) "Afrika", *DİA*, I, 430-438.
- EI-BELÂZURÎ (2002) *Fütûhu'l-Büldân*, Çev.: Mustafa Fayda, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- EL-HAMEVÎ, Y. (1977) *Mu'cemü'l-Büldân*, Dar'ı Sadr, Beyrut.
- EPALZA, M. (1992) *Los moriscos antes y después de la expulsión*, 1. Bs. Mapfre, Madrid. (<http://www.cervantesvirtual.com/obra/los-moriscos-antes-y-despues-de-la-expulsion--0/>) Temmuz 2012.
- EPALZA, M. (1996) "Estructuras de acogida de los moriscos emigrantes de España en el Mágreb (siglos XIII al XVIII)". *Alternativas. Cuadernos de Trabajo Social*. No. 4 (oct. 1996), p. 35-58
- EPALZA, M. (1999-2000) "Sidi Bugayz, protector de los moriscos exiliados en Túnez (s. XVII)", *Sharq Al-Andalus: Estudios mudejares y moriscos*, No. 16-17, ss. 141-172.
- FERRER M. de E., GAFSÎ, A. (2007) "Relaciones entre España y Túnez en el siglo XIX: Nueva documentación y síntesis", *Anales de Historia Contemporánea*, No.23, ss. 259-276.
- HAEDO, D. (1612) *Topographia Ehistoria General de Arcel*, Valladolid.

HAMMER, B. J. V. (1993) *Büyük Osmanlı Tarihi - III*, Çev: Mümün Çevik ve Erol Kılıç, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

HASAN, İ. H. (1992) *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi – IV*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.

HESS, A. C. (1972) “The Battle of Lepanto and Its Place in Mediterranean History”, *Past & Present*, No. 57, November, ss. 53-73.

HİZMETLİ, S. (1953) “Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezâyir’in Eğitim ve Kültür Tarihine Bir Bakış”, *AÜİFD*, Cilt:32, Sayı:0, ss. 1-21.

HİZMETLİ, S. (1996) “Tunus’ta Dayıların Ortaya Çıkışı”, *AÜİFD*, C. XIV, ss. 189-219.

IBARRA, M. A. (2002) “Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Devirlerinde İspanya ve Osmanlı İmparatorlukları arasında Deniz Savaşları”, *Türkler*, IX, ss. 599-607.

İBN İZÂRÎ (1983) *el-Beyânü'l-muğrib fî ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib-I*, Nşr: Georges Colin-E.[variste] Levi-Provençal, Dârü's-sekâfe, Beyrut.

İBN EBÎ DİNAR (1286) *Kitâbü'l-Mûnis fî Ahbâri İfrîkiyye ve Tûnus*, Tunus.

İLLESCAS, G. (1804) *Jornada de Carlos V a Tunez*, Edicion Estereotipica, Madrid.

İLTER, A. S. (1937) *Şimali Afrika'da Türkler*, Vakıt, İstanbul.

İNÂN, M. A. (1987) *Nihâyetü'l-Endelüs ve Târîhu'l-'Arabi'l-Mutenassırîn*, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire.

LEA, H. C. (2006) *İspanya Müslümanları, Hristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri*, Çev. Abdullah Davudoğlu, İnkılap Yayınları, İstanbul.

LÉVI-PROVENÇAL, E. (2008) “Moors” *Encyclopaedia of Islam* (Ed.) P. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel and W. P. Heinrichs, Brill, VII, p. 235-236.

LONGAS, P. (1998) *La Vida Religiosa de Los Moriscos*, Editorial Universidad de Granada, Granada.

- LOPEZ-BARALT, L. (1987) “La Angustia Secreta del Exilio: El Testimonio de un Morisco de Túnez”, *Hispanic Review*, Vol.55, No. 1, p. 41-57.
- LORENTE, G. M. (2012) Actualidad Morisca de Túnez, (<http://www.moriscostunez.com/2010/06/actualidad-morisca-en-tunez.html>) Temmuz 2012.
- LÜTFÜ PAŞA (1341) *Tevârih-i Âli Osman*, Matba-i Amire, İstanbul.
- MAKSUDOĞLU, M. (1966) “Tunus’ta Dayıların Ortaya Çıkışı”, *AÜİFD*, Cilt. XIV, ss. 189-219.
- MAKSUDOĞLU, M. (1986) “Tunus’un Osmanlı Devleti’nden Ayrılması”, *MÜİFD*, Sayı.4, ss. 137-169.
- MUNİS, H. (2004) *Me’alimu Târîhi’l-Mağrib ve’l-Endelüs, Mektebetü’l-Usreti’l-Amâli’l-Fikriyye*, Kahire.
- QUESADA, M. A. L. (1989) *Los Mudejares de Castilla*, Granada.
- QUESLATİ, H. (1987) “Texto de un Exiliado Morisco en Túnez (siglo XVII)”, *Sharq Al-Andalus: Estudios mudejares y moriscos*, No 4, ss. 257-261.
- ÖZDEMİR, M. (2012) *Endülüs Müslümanları (Siyasî Tarih)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- ÖZDEMİR, M. (2009) “Moriskolar”, *DİA*, XXX, 288-290.
- ÖZKUYUMCU, N. (2007) *Mısır ve Kuzey Afrika’nın Müslümanlar Tarafından Fethi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Manisa.
- PANELLA, R. J. (1975) “Los Moriscos Espanoles Emigrados Al Norte de Africa Despues de La Expulsion”, *Yayınlanmamış doktora tezi*, Universidad de Barselona, Barselona.
- PEÇEVÎ, İ. (1283) *Tarih-i Peçevî-I*, Matbaa-i ‘Amire, İstanbul.
- RAVİLLARD, M. (1981) “Los Moriscos en Berberia”, *NRFH*, No. XXX, p. 617-629.
- REİS, S. M. (2009) *Kaptân-ı Deryâ Barbaros Hayreddîn Paşa’nın Hâtıraları (Gazavât-ı Hayreddîn Paşa)*, Sadeleştiren: Osman Erdem, Çamlıca Yayınları, İstanbul.

- SALLOUM, H. (2000) "Tunisia's Andalusian Heritage", *Contemporary Review*, Vol. 277 (2000, July) p.18-22.
- SAMSÓ, J. (1997) "Los Moriscos y la Cultura Norte Africa", *Cuadernos Historia 16*, No. 16, Madrid.
- SANSOVAL, F. P. (1615) *Historia de de la Vida y hechos del Emperador Carlos IV-V*, Pamplona: 1615, (<http://bibliotecavirtual-pdf.blogspot.com/2011/03/fray-prudencio-de-sandoval-historia-de.html>) 1 Haziran 2012.
- SERVATIE, A. (2011) "Information on Ottoman Shipbuilding and on the Moves of the Turkish Fleet to the West (1522-1547)", *Archivo de la Frontera*, (<http://www.archivodelafrontera.com/>) 1 Haziran 2012.
- SİTİTİ, M. (2008) "Tunus'un Fransızlar tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1878-1888)", *Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı*, İstanbul.
- SLAMA, G. A. (2012) "Los textos en Arabe de Los Moriscos Andalusies en Tunisia", (<http://www.moriscostunez.com/2008/12/los-textos-en-rabe-de-los-morisco.html>)
- ŞEYBAN, L. (2007) *Mudajares ve Sefarades, Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı'ya Göçleri*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ŞEYBAN, L. (2003) *Reconquista: Endülüslü Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İz Yayınları, İstanbul.
- ŞEYBAN, L. (2012) *Endülüslü Coğrafyası ve Yer Adaları*, (<http://www.endulus.net/anasayfa.html>), Ağustos 2012.
- VİNCENT-ORTİZ, B.-A.D. (1989) *Târîhu Müslimi'l-Endelüs - Moriskiyûn (Hayâtu ve Me'sâtu Ekâliyye*, trc. A.Salih Taha, Darü'l-İşrâk, Halep.
- WIEGERS, G. (2010) "Managing Disaster: Networks of the Moriscos During the process of the Expulsion from the Iberian Peninsula Around 1609", *Journal of Medieval Religious Cultures*, Vol.35, No.2, ss.141-168.
- YİĞİT, İ. (1992) *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1992, IX.

